

**УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – ОБЕРІГ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА
САМОБУТНОСТІ НАРОДУ (ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ПРОЗОЮ І. ФРАНКА ТА У.
САМЧУКА)**

У статті простежується проблема національної ідентичності та самобутності українського народу й ролі інтелігенції як виразника й захисника його національних інтересів. У компаративному аспекті досліджено твори І.Франка та У. Самчука, в яких ця проблема відображена досить глибоко.

Національна ідентичність – складне, органічне й історично зумовлене та сформоване явище, яке слід розглядати в єдності внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спираючись на його витоки, традиції та особливості втілення. Базисною основою цієї єдності є ідея державотворення, яка передбачає реалізацію та взаємодію трьох принципів: національної ідентифікації, історичності, етнічності та духовності.

Як явище духовної сфери національна ідентичність виникає з національного буття народу, де гармонійно поєднується ідеальне й матеріальне. Ідеальне стосується духовного буття нації, матеріальне – здатності впливати на життя людей, визначати їхні цінності та вчинки. Проблема національної ідентичності варто розглядати на двох рівнях – слова та дії. Завдання першого – впливати на нашу свідомість вербально, нагромаджувати специфічні емоції, формувати й розвивати психологічну готовність, усвідомлену необхідністю переходу на другий рівень – рівень активності. Він без рівня слова втрачає будь-який сенс, часову та ідеологічну орієнтацію.

Рушієм першого рівня є творча інтелігенція. Тільки вона здатна довести національну свідомість народу до певної межі, об'єднати й активізувати маси на шляху до утвердження нації. Інтелігенція – це соціальна, інтелектуальна й рушійна сила, що складається з осіб, які професійно зайняті розумовою та творчою працею, розквітом і поширенням культури та науки [1: 844].

З кінця XIX ст. в Україні, за словами І.Франка, відбувається "інтернаціоналізація літературних уподобань та інтересів", освоєння досвіду західноєвропейських літератур. Українська література засвідчила своє прагнення стати на рівень зі світовими літературами. Творчість цілої плеяди талановитих митців, серед яких геніально обдаровані Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський та інші, визначала нові тенденції в українській літературі, які пізніше продовжать письменники-емігранти, зокрема, У. Самчук, І. Багряний, Є. Маланюк та ін.

Особливо унікальними, на наш погляд, для розуміння суті національної ідентичності, ролі та значення цього феномена в житті національно орієнтованої інтелігенції та всієї нації є твори Івана Франка та Уласа Самчука. Вони становлять собою наукову зацікавленість як в літературно-історичному, так і в загально-філософському аспектах.

Умови бездержавності спричинили монопрофесійність національної інтелігенції. Найчастіше її репрезентували професійні митці (науковці, літератори, журналісти) за відсутності професійних урядовців (політиків, державних службовців, військових). У результаті професійні науковці ставали політиками, професійні літератори – урядовцями, професійні журналісти – військовими (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра є найбільш характерними прикладами). Проте ті, хто продовжував фахово працювати як митці, професійні літератори зокрема, об'єктивно виконували в суспільстві функцію значно об'ємнішу, ніж та, яка визначалась родом занять. Цю закономірність підкреслив ще І. Франко, зауваживши, що трагедія українського письменника в тому, що він не може бути просто письменником. Українські письменники ставали ідеологами, що формували національну свідомість і спонукали народ до дії. Суспільний резонанс їхньої творчості був прямо пропорційним усвідомленню ними своєї ролі серед українського громадянства.

І. Франко створив сто п'ятнадцять творів малої прози, серед яких оповідання, новели, образки, ескізи тощо. У прозі великій його перу належать десять романів та повістей. В історичній утопії "Захар Беркут" Франко відтворив ідеальний громадянський лад на Прикарпатській Русі XIII ст. Він прагнув, аби його сучасники та наступні покоління певним чином наслідували той зразковий суспільний устрій, ідеальну державу, щоб українці в організації свого суспільного життя орієнтувалися на високий зразок громадянської єдності та полум'яного патріотизму. Згодом І. Франко напише історіософський роман "Перехресні стежки", в якому переносить увагу з питань суспільних на індивідуальні, показуючи, які проблеми можуть очікувати громадянського діяча на його складному життєвому шляху.

Роман "Перехресні стежки" належить до циклу творів І. Франка, що порушують проблему інтелігенції й народу. І хоча стержнем роману І. Франка є образ Рафаловича, однак "Перехресні стежки" відзначаються широким зображенням життя сучасного йому світу. Картини та правда життя героїв висвітлюються через етико-суспільні відтінки. Автор моделює конфронтацію між людиною й суспільством. Іван Франко в романі порушує важливі проблеми для сучасників: як і кому повинна служити інтелігенція, чи можлива перебудова життя, яку лінію своєї поведінки слід обрати інтелігенту, що визначає його етнічне "я", як активізувати

селянина, щоб він захищав власні інтереси, виховати в нього зацікавленість громадськими справами та подолати депресивність його свідомості, як викоринити зневіру в можливість поліпшення життя.

Назва роману "Перехресні стежки" є символічною й визначає проблематику, пов'язану зі складними духовними, ментальними, національними, правовими та політичними питаннями, які вирішуються в суспільстві. У XXXV розділі є сцена зустрічі Рафаловича з селянином, який заблукав в тумані й не знав дороги додому. Герой міркує: "От сей старий, що заблукав у близькім сусідстві рідного села, що стоїть посеред рівного шляху й не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу? Замучений важкою долею, він блукає, не можучи втрапити на свій шлях, і стоїть, мов отсей заблуканий селянин, серед шляху між минулим і будучим, між широким, свободним розвоєм і нещасним видінням. І не знає, куди йому йти. Не має сили ані надії дойти до цілі". І Євгеній зітхає: "Хто вкаже тобі дорогу, хто підведе тебе. Мій бідний народе?" [2: 322]. Це має зробити національно свідомі інтелігенція, такі люди, як Рафалович, які по-справжньому піклуються про свій народ і все роблять для поліпшення його життя.

Головний герой – Євген Рафалович стоїть на таких ідейних засадах, які захищають право українців на задоволення своїх культурно-національних потреб, реальних економічних і національних чинників життя: "... в міру того, як буде рости наша економічна сила, ми будемо здобувати собі і національні права". Він закликає "піднімати нарід до політичної самодіяльності, будити в ньому політичну свідомість" [3: 371]. Саме інтелігенція, говорить він отцям Семеновичу і Зваричу, повинна "вказати народові законні форми, розв'язати йому язик і старатися пізнати його потреби, його кривди і болячки, його спосіб думання" [3: 370]. Євген Рафалович чимало досяг у сфері національного відродження, бо його окрилює "свята віра в народ, в непропашу моральну силу рідної нації, в її крашу будущину" [3: 373-374]. Але для цього потрібна праця, важка, копітка, навіть непомітна.

За своїм жанром "Перехресні стежки" – філософсько-психологічний роман, який наповнений дебатами з актуальних проблем суспільного життя Галичини. Що становить собою український народ Галичини? Чи це тільки фермент, піджива для інших народів, тяглова чи робоча сила, яку можна жорстоко експлуатувати, обманювати, тримати в нецтві, темноті, покорі аби продовжувати своє панування? Яка роль інтелігенції в національному самоусвідомленні народу? Чи відчуває інтелігенція свій суспільний обов'язок перед цим народом? Що потрібно робити, щоб поліпшити духовний та економічний стан краю? Чи має рацію один із героїв твору – Вагман, доводячи думку Рафаловичу: "Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і місіонерів, доти ви є не жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників" [3: 369]. У художньому творі життя суспільства вміло й тонко поєднано з буттям людини, історичний час – із днями, годинами, хвилинами окремого людського існування, привертають увагу романіста вічні питання буття, пов'язані з певними символами, що притаманні народному світосприйманню.

Деякі літературознавці називають роман "Перехресні стежки" "одним із перших ідеологічних романів в українській літературі" [4: 468]. Але, на нашу думку, роман І. Франка не варто вважати таким, бо йдеться в ньому не стільки про боротьбу ідеологій, як про людські характери, художню візію світу та морально-етичні засади, що сповідають його герої, перебуваючи в тривожних обставинах. Протагоніст Рафалович викладає свою програму дій. Він збирається скликати віче: "Ми інтелігенти. Повинні вказати народові законні форми, розв'язати йому язик і старатися пізнати його потреби, його кривди і болячки, його спосіб думання" [3: 370]. Віче, на його думку, має стати для народу школою "політичного життя".

Роман "Перехресні стежки" дає своє бачення важливої проблеми – народ та його еліта, тобто інтелігенція. Творення добра для людини, служіння народу – життєве кредо Рафаловича: "... мій фах такий, що мушу уйматися за невинними і покривдженими" [3: 371]. І. Франко гостро порушує національні й духовні проблеми доби, тонко та вміло підкреслює у творі площини громадського життя й життя окремої людини, її духовний світ і почуття.

Отже, роман І. Франка "Перехресні стежки" є унікальною та універсальною формою змалювання епохи й людини, соціальних, ментальних, національних і духовних аспектів буття – національної ідентичності інтелігенції нашого народу. Унікальність твору І. Франка полягає й у тому, що в Галичині, яка юридично належала Австро-Угорській імперії, де були сильні впливи й де серед української громади, зокрема інтелігенції, вирували різноманітні суспільно-політичні та культурні тенденції, він зумів сформувати національну ідею, яка повинна була згуртувати українське суспільство.

І. Франко в багатьох творах надавав великої ролі українській інтелігенції, яка "повинна бути передусім інтелігенцією ... з широким образованием, з виробленим характером, з щирим чуттям до народу, а відтак інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом" [5: 39].

Улас Самчук – літератор свідомо став "літописцем українського простору в добі, яку сам бачив, чув, переживав". Для цього він мав вироблену ідеологічну концепцію й виконував це завдання "з послідовною черговістю" [6: 15].

У статті "Вплив письменника на формування суспільства" Улас Самчук писав: "Відколи почали діяти на планеті певні ідеологічні рухи... від того часу появився особливий погляд на літературу, як на засіб пропаганди. Письменника почали розцінювати і використовувати не як творця, а як засіб. Йому накинули тему, думку, навіть стиль і казали "дати продукцію". Тобто зробити певний плакат, використати магічну силу літературного мистецтва для всугерування певних ідеологічних істин читацьким масам... Література,

особливо художня, впливає, інспірує, по своєму формує рухи, суспільство, нації, але лише в тому випадку, коли вона справжня" [7: 195; 65; 1,2].

У доповіді "Ідейні мотиви моєї творчості" Улас Самчук додає: "Майже всі ідеологічні, а також релігійні рухи дуже високо оцінюють засоби мистецької літератури для вислову своїх завдань. А деякі з них, як наприклад комунізм, використовує літературу мистецьку, як один із засобів найвпливовішої своєї пропаганди. У рямцях моєї особистої творчості, усі ці питання бралися на увагу" [8: 195; 87; 41].

У статті "З книги биття", написаній у період МУРу, Улас Самчук вибудував ряд тотожних, на його думку, понять: Україна – мова – слово – дух – література. Він стверджував: "Починаючи Іваном Котляревським і кінчаючи актом 22 січня 1918 року, народ України будував свою незалежність тільки виключно своїм словом" [9:8-9].

Роман "Юність Василя Шеремети" Уласа Самчука належить до тих універсальних жанрових різновидів української прози середини ХХ століття, де одночасно поєднані елементи автобіографічної документалістики з художнім домислом. У творах такого типу авторська пам'ять ніби розчиняється не тільки в низці історичних фактів та подій, а конкретніше, що дуже важливо, – у враженнях, почуттях, емоціях дійових персонажів.

Улас Самчук свідомо обирає для себе відповідальну місію літописця українського простору, водночас створює винятково свій архетип. "Мені хотілося б в художньому вислові передати головні етапи нашої, багатой на драматичні моменти доби. Нам судилося бачити, чути і переживати більше, ніж можна було сподіватися протягом одного життя людини. Ми були свідками подій виняткових... Виняткових не тільки для нашого часу, але й для часу писаної історії взагалі. Не зашкодить також бути свідомим, що в сумі причин, що зумовили повстання цих великанських подій, велике місце займає наявність такого простого факту, як поява на кону історичної сцени нас, українців. Нас, як окремої історично діючої духовності, та всього, що з цим поняттям пов'язується", – писав він у передмові до першого тому роману [7: 5].

Своє літературне обдарування У. Самчук спрямував на відтворення у слові власного бачення новітньої історії України і заявляв що хоче "бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю". Очевидним є той факт, що його творчість тематично запрограмована дивовижною біографією митця, яку він ідентифікував із біографією свого покоління. Пускаючи у світ "Юність Василя Шеремети", автор цими словами фактично накреслив основні напрямні свого нового творчого задуму.

Головний герой твору "Юність Василя Шеремети", учень шостого класу Кременецької української гімназії, який 1 вересня 1922 року повертається від батьківського плуга до шкільної лави. У розмові з Федором Шереметою (батько Василя), його сусід Микола Жив'юк розмірковує, що "Бог сотворив людей так: ти є пан, родився паном і ним будь. А ти є знов мужик, родився мужиком для гною і будь вдоволений..." [7: 19]. А Федір все ж наполягає на тому, щоб син його вчився: "Може, Бог дасть, вийдуть із нього люди, і звільнить він трохи місця отут, на цій скибі. Міцний хлопець, круглий, мов огірок, викроєний по-батьківськи" [7: 18]. Улас Самчук у такій розмові співставляє та порівнює думку персонажів щодо освіти молодого покоління, чим підкреслює етнічну мораль героя твору. Для підсилення характеристики образу героя письменник використовує народні приказки та прислів'я: "Найсолодший той хліб, що їється у поті лица" [7: 20].

Роман "Юність Василя Шеремети" відображає ідеї, психологію, характери й побут української гімназійної молоді 20-их років. Це документ великої мистецької сили. Своєрідна дійсність окупованої поляками Волині відтворена з багатьма хвилюючими деталями. Перетканий задушевними мріями допитливої української молоді, її пристрасним шуканням правди в несправедливому світі, її запальними дискусіями на суспільні й культурні теми, першими юнацькими спалахами щирого кохання, чарівними пейзажами волинської землі, – цей роман належить до кращих здобутків нашої романістики.

Хроніка "Юність Василя Шеремети" є логічним продовженням і деякою мірою повторенням "Волині". Хроніка охоплює один шкільний рік, у якому закінчується психологічний розвиток юнака і в якому проходять великі зміни в його світогляді. На першому плані ставить автор ідеологічний розвиток юнака, а на другому – біологічний. Систематично показує У. Самчук свого молоденького героя в школі й поза школою, змальовуючи зацікавлення тодішньої молоді, їхні сходини, дискусії, розваги, їхні почуття та міркування. Хроніку тут можна сприймати як психологічну студію, так і як літопис сучасного авторові покоління, що виростало й формувалося в 20-их роках в умовах польського панування, де польські урядові кола встигли "накинати" свою виховну систему і своїх учителів українським школам. Цікавим є той факт, що Улас Самчук устами головного героя як представника інтелігенції етносу підкреслює, що в умовах польського панування він (головний герой) зберігає і утверджує власну приналежність до української нації: "... Україна, Іване, це ми. Ви, я і все. Од себе, Іване, не втече" [6: 100].

Улас Самчук в романі висвітлює ідеологічні течії, що полонили нашу молодь в 20-их роках – націоналізм і комунізм. Василь Шеремета стоїть від них осторонь. Він не може зрозуміти, чому ці йдуть в "ліво", а ті в "право", і чому не йдуть прямо. Він, дуже чітко розуміє, що йти прямо – найтрудніше. Для цього потрібно і розуму, і сили, і незалежності.

Але самотійність не легко дається юнакові. Він опиняється на межі добра й зла. Все ж таки він перемагає свою слабкість, мандруючи до могил козаків, що загинули біля Берестечка. Тут, на могилах воїнів, що шаблею намагались добути волю, зрозумів, що волю народу вирішує не лише "шабля, але й думка". На тому

історичному кладовищі вирішує Самчуків протагоніст своє майбутнє: він піде в світ, здобуде знання, здобуде багатство, не для себе, а для свого народу. Він бажає бачити Україну не бідною, а багатою, не поневоленою, а вільною.

У романі "Юність Василя Шеремети" автор намагався дати позитивний тип героя – людину вільну від всіляких впливів. Улас Самчук гостро виступає проти політиканства молоді, бо політичні діячі втягають її у свої брудні справи й відривають від науки, чим шкодили самій молоді, а значить майбутній інтелігенції.

В обох творах "Волинь" і "Юність Василя Шеремети" Самчук змалював із фотографічною докладністю молодість свою й молодь свого покоління. Він показав фізично і духовно здорову молодь, яка думає про майбутнє життя свого народу, дбає про моральність, бажає вчитися й творити добро. У цьому полягає художня цінність творів У. Самчука як літописця складної епохи і безкомпромісного борця за ідею української державності.

Отже, незважаючи на свої політичні та естетичні уподобання і позиції, духовні пророки нації та їх послідовники головну увагу спрямовували на підтримку та утвердження національної ідентичності української інтелігенції як носія цінностей народу та його культури. Спадщина Івана Франка та Уласа Самчука яскраве цьому підтвердження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2005. – 848 с.
2. Ткачук Микола. Жанрова структура прози Івана Франка. Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції. – Тернопіль, 2003. – 381 с.
3. Франко І. Зібр. тв.: У 50-ти т. – Т. 20. – К., 1976 – 1986. – С. 371.
4. Історія української літератури: В 2-ох т. – Т. 1. – К., 1987. – С. 468.
5. Франко І. Чи вертатися нам назад до народу? // Світ. – 1881. – Ч. VI. – С. 39.
6. Самчук Улас. Юність Василя Шеремети: Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 328 с.
7. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури Національної академії наук України. Номер 195; одиниця зберігання 65; номер аркуша 1; 2.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури Національної академії наук України. Номер 195; одиниця зберігання 87; номер аркуша 41.
9. Павличко Соломія. Велика література // Українська мова та література. – 2000. – Ч. 5. – Лютий. – С. 8-9.

Матеріал надійшов до редакції 21.10.2006 р.

Коминьярская И.М. Украинская интеллигенция – защитник национальной идентичности и самобытности народа (к анализу прозы И. Франко и У. Самчука).

В статье прослеживается проблема национальной идентичности и самобытности украинского народа и роли интеллигенции как выразителя и защитника его национальных интересов. В компаративном аспекте проанализировано произведения И. Франко и У. Самчука, в которых эта проблема отражена достаточно глубоко.

Komynyarska I.M. Ukrainian intelligentsia as the protector of people's national identity and originality (to the analysis of I. Franko and U. Samchuk's prose).

The problem of Ukrainian people's national identity and originality and the role of intelligentsia as a mouthpiece and his national interests defender is investigated. The I. Franko and U. Samchuk's works, in which the problem is reflected enough profoundly are analysed in a comparative aspect.